

TARBIYASI QIYIN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING ZAMONAVIY HAMDA PSIXOLOGIK USULLARI

Kayimkulova Nishongul Ermekovna

Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq tumani

4-maktabning amaliyotchi psixologi

ANNOTASIYA

Hamamiz ham deyarli har kuni ijtimoiy istalmagan axloqning turlituman ko'rinishlari - tajovuskorlik, zararli odatlar, qonunga zid harakatlar bilan to'qnashamiz. Shu kabi muammolar bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar ko'p yillardan beri qator savollarga javob izlamoqdalar. Bunday axloqning sababi nimada bo'lishi mumkin? Nima insonni qayta – qayta o'ziga va atrofdagilarga zarar keltirishga majburlamoqda? Bundan qanday qutilish mumkin? Va nihoyat “og'ishgan xulq”, “tarbiyasi og'ir”, “deviant” atamasidan foydalanish qonuniymikan?

Kalit so'zlar: O'smir, deviant, tarbiyasi og'ir, stress, jamoa, og'ishgan xulq, muammo, inqiroz, moslashuv, psixologik muhit, suhbat, axloq, seminar-treninglar, o'zini boshqarish.

KIRISH

“Tarbiyasi og'ir bolalar” tushunchasining ko'p ma'noliligi va bu bilan bog'liq bo'lgan terminologik chalkashliklar, har birimizning ichki dunyomizga xos bo'lgan shaxsiy ozodlik ehtiyoji va jamiyatning cheklashlari orasidagi qarama – qarshilikdir.

Og'ishgan xulq fenomeni mavjudligining o'zi “ozodlik yoki zaruriyat” dilemmasi faktini tasdiqlaydi, xatto jamiyatning umidlariga qarshi har bir odamning shaxsiy tanlovchi predmeti hisoblanadi. Yana bir ma'lum murakkablik shundaki, og'ishgan xulq muammosi bo'yicha turli fanlar masalan, sotsiologiya, tibbiyot, huquq, pedagogikadan izlash lozim bo'ladi. Mavjud bo'lgan adabiyotlar, qoidalardek, yohud o'ta ixtisoslashtirilgan, yoki o'ta ommaviy masaladir. Shu xususda ta'kidlab o'tishimiz joizki, nosog'lom oila muhiti, oilada farzandga yetarli darjada e'tibor berilmasligi, bolada bo'sh vaqtning ko'pligi, noto'liq oilalar, o'smirlik ya'nikim balog'at yoshidagi krizisdan o'ta olmaslik va aynan o'sha davrda ota-ona tomonidan bola tarbiyasida bo'shliqga yo'l qo'yishlari bugungi kunning dolzarb mavzusiga aylanib borayotgan “xulqi og'ishgan”, “tarbiyasi og'ir” bolalarning vujudga kelishiga sabab bo'lmoqda, va asosiy omil deya aytishimiz mumkin. Bu muammoning tub ildizlari, muammoni xal qilish xususida ko'plab chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. “Tarbiyasi og'ir” bolalarni ijobiy tomonga yo'naltirish va muammoning ildizlariga bolta urish maqsadida bugungi kunda davlatimiz tomonidan oila, mahalla, maktab, tengqurlar jamoasi kuchlarini birlashtirish muhim.

Umuman bolani to'g'ri ijtimoiylashishi, jamiyatda o'z o'rnini topishida har bir ijtimoiylashish institutlarining o'rnini beqiyosdir.

Maktab ijtimoiy pedagogikasining asosiy muammosi tarbiyasi og'ir o'spirinlar hisoblanadi. 12-16 yoshli o'g'il-qizlar o'spirin hisoblanishadi. Bu davr shaxs shakllanishi jarayonida nihoyatda katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga ham o'smirlar ham tarbiyachilar uchun qiyin davrdir. O'smirlik yoshida bolaning hayot sharoitlari va faoliyati ancha o'zgaradi, ruhiyatining qayta qurilishi ro'y beradi. Tengqurlari bilan muomala qilishning yangi shakllari paydo bo'ladi. Jamoada o'spirinning ijtimoiy maqomida o'zgarishlar ro'y beradi, ota-onalar va ustozlar tomonidan unga talablar kuchayadi.

Bu yoshda o'spirinning vaqtinchalik oila va maktabda ruhiy ajralishi sodir bo'ladi. O'spirinning shakllanishida ota-onaning ahamiyati pasayadi. Odatda u rasmiy jamoa va norasmiy muomala guruhini tanlash bilan band bo'ladi va unga hurmat bilan munosabatda bo'linadigan guruhni tanlaydi. Bu sport, texnika to'g'aragi bo'lishi mumkin. Shu bilan birga bu guruh o'smirlarning yig'ilishib, ichib-chekib o'tirishadigan yerto'la ham bo'lishi mumkin.

Bu yoshda o'smirlarning kattalar xususan ota-onalar bilan muammolari paydo bo'ladi. Ota-ona o'z farzandiga yosh bolaga bo'lganday qarashadi, bola esa bu g'amxo'rlikdan chiqib ketmoqchi bo'ladi. Shuning uchun uning kattalar bilan munosabatida ko'p nizolar kelib chiqadi, bolada kattalar fikrlariga tanqid bilan qarash kuchayadi. Kattalar bilan munosabatlar xarakteri ham o'zgaradi: bo'ysunish pozitsiyasidan bola tenglik pozitsiyasiga o'tmoqchi bo'ladi. Bir vaqtning o'zida tengdoshlar bilan ham o'zaro munosabatlarning xarakteri o'zgaradi. O'spirinda kattalik hissi tug'iladi va hissiyot mustaqil bo'lishga intilish, kattalarning xohish istaklariga qarshi chiqishda namoyon bo'ladi. Kichkina bolaga qaraganda o'spirinning qiziqishlari ancha o'zgaradi. Ijodiy faoliyatga intilish bilan bir qatorda o'spiringa qiziqishlarning beqarorligi ham xosdir.

Shunday qilib o'spirinlik yoshining quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini ajratsak bo'ladi:

- 1.Emotsional voyaga yetmaganlik;
- 2.O'z xulq-atvorini to'liq nazorat qila olmaslik;
- 3.O'z ehtiyojlarini qondirish uchun imkoniyat va xoxishlarini to'g'ri baholay olmaslik;
- 4.Katta bo'lishga intilish

O'spirin yetarlicha voyaga yetgan shaxs emas. U insonning eng muhim xislatlari va jihatlari shakllanishi bosqichida bo'lgan shaxsdir. Bu bosqich bolalik va kattalik o'rtasidagi davrdir. Shaxs hali o'zini katta deb hisoblashi uchun yetarli rivojlanmagan, biroq shu bilan birga atrofdagilar bilan munosabatga kirishishi va o'z harakatlarida ijtimoiy norm avvalgi qoidalar talablariga amal qilishi uchun yetarli rivojlangan.

O'spirin aqlli qaror qabul qilishga ongli harakatlar sodir etishga va ular uchun axloqiy va huquqiy jihatdan mas'ul bo'lishga qodir. Shuni ta'kidlash joizki, o'spirin o'z xatti-harakatlari uchun huquqiy javobgarlikka tortiladigan shaxsdir. Garchi qonun voyaga yetmaganlarning ijtimoiy psixologik rivojlanishini inobatga olib, ular uchun cheklangan javobgarlikni belgilasa ham katta o'spirinlik va o'smirlik davrini shaxsiy javobgarlik bilan xarakterlanadigan yosh deb qabul qilsak bo'ladi.

“Tarbiyasi og'ir“ o'smirlar jismoniy jihatdan sog'salomatdir, biroq ularning ta'lim-tarbiyasi buzilgan. Ular o'z tengdoshlaridan o'qishda ortda qoladilar, sababi ularda xotira, tafakkur va tasavvur xislari yaxshi rivojlanmagan.

Garchi ular o'zlariga qiziqarli narsani bajarishsa ham ular mehnat qilishni yoqtirishmaydi, o'zlarini biror ishni bajarishga majbur qila olmaydi, ular tizimli shug'ullana olishmaydi. “Tarbiyasi og'ir” o'smirlar maktab intizomi va tartibini buzishadi, o'qishni xohlashmaydi, o'qituvchilar, tengdoshlar, ota-ona bilan nizolashadi.

Maktabni tashlab ketishadi, o'zlarini omadsiz deb bilishadi, ular daydilik qilishadi, spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar iste'mol qilishadi, huquqbuzarliklar sodir etishadi.

Aynan o'spirinlar jismoniy yoki jinsiy zo'rlik oqibatida o'z jonlariga qasd qilishadi. O'spirinlarning pedagogik jihatdan tarbiyalanmaganliklari ijtimoiy pedagogik hodisa bo'lib, oilaviy va maktab tarbiyasining kamchiligidir, maktabdan tashqari tarbiya ishining qoniqarsiz yo'lga qo'yilganligi natijasidir. Agar oila, maktab, maktabdan tashqari muassasada bolani tarbiyalovchi omillarni boshqarsa, ko'chakuyda boshqarib bo'lmaydi. Bu tarbiya jarayonida aks etmasligi mumkin emas. Chunki o'smirlar bo'sh vaqtlarini aksariyati aynan ko'chada o'tkazishadi. U yerda ularning muomalasi, ya'ni eng muhim ijtimoiy ehtiyojlaridan biri shakllanadi. O'quvchi o'spirinlar uchun asosiy faoliyat bu o'qishdir. Biroq o'qish tarbiyasi og'ir o'smirlar uchun o'qituvchilar va tengqurlarining hurmatini qozona olish vosita emas. Shuning uchun ular o'zlariga muhim bo'lgan faoliyatni maktabdan tashqarida izlashadi. Aynan shu yerda, o'zi kabi o'smirlar davrasida ularga yomon xislatlar va qo'pollik uchun tanbeh berishmaydi, aksincha bu kamchiliklarni kattalik alomati deb bilishadi.

Biroq hozirgi kunda maktabda, yashash jonlarida bolalar bilan birgalikda ijtimoiy ish olib boorish amaliyoti paydo bo'lmoqda. Bu faoliyat mikrotuman va maktabda ta'limtarbiya ishlarini olib borishning yagona rejasi bo'yicha maktab va barcha ijtimoiy xizmatlarni bolalar tarbiyasi va himoyasi muammosini yechish uchun birlashtiradi.

Yagona reja bo'yicha ish yuritish maktab pedagogik jamoasining faoliyatini tubdan o'zgartiradi. Pedagoglar maktabdan tashqari bolalar muassasasi, sinf rahbarlari, guruh tarbiyachilari faoliyatiga qo'shilishadi va ular bilan yaqin hamkorlikda bo'lishadi.

Pedagogik tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlashda ijtimoiy pedagog maktab va maktabdan tashqari jamoaning ular xulq-atvoriga ta'sirini o'rganadi. Ular bilan ish olib borishda yaxshi natijalarga erishish uchun bir qator shartlarni bajarishi lozim:

- 1.O'smir bilan aloqa o'rnatish
- 2.O'smir bilan yaxshi o'zaro munosabatlar o'rnatish
- 3.Uning reaksiyasi, fikri, intilishlari, qiziqishlari, kelajakdagi rejalarini o'rganish

Psixolog A.B.Filonov tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik texnologiya ham samarali hisoblanadi.

Tarbiya jarayoniga kompleks yondashuv o'smirlar guruhlarida paydo bo'ladigan mikro muhitlarga faol ta'sir qilishni talab qiladi. Kriminologlarning ma'lumotiga ko'ra, voyaga yetmaganlar aksar jinoyatlarini guruh bo'lib sodir edishadi. Biroq voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikni bartaraf etish bo'yicha ko'pgina tavsfiyalar individual profilaktika tavsfiyalari hisoblanadi. Amaliyotda isbotlanganidek, ajratib olingan o'smirning huquqbuzarliklarini bartaraf etishga qaratilgan pedagogik faoliyat har doim ham kutilmagan natijalarga olib kelavermaydi. Bu holat huquqbuzar o'smirning yashash joyidagi guruhning a'zosi bo'lganligi va a'zolariga bog'liq bo'lishi bilan izohlanadi. Demak biz pedagogik tarbiyasi og'ir bolalar bilan individual faoliyat olib borishning muhimligini e'tirof etgan holda o'spirinlarni o'rab turgan mikro muhit bilan o'zaro aloqalarini o'rganish zarurligini ham ta'kidlab o'tamiz.

Pedagogik ta'sirlarning kompleks tizimi, tarbiya vositalari, shakl va mazmunini bildirib, bu faoliyatning maqsadi deb pedagogik tarbiyasi og'ir bolalarni sinf jamoasi, o'qituvchilar, sinfdoshlar bilan munosabatlarning normallasuvi natijasida o'smir guruhlarining rejali qayta to'g'irlash hisoblanadi. Bu munosabatlarning normallasuvi o'smir shaxsining shakllanishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi.

Tarbiyasi og'ir o'smirlar bilan ish olib boorish ommaviy so'rovnoma va anketa to'ldirish bilan amalga oshiriladi. Bu usullar pedagogik qarovsiz o'smirlar guruhlarining qayerda paydo bo'lganligi haqida ma'lumot olish imkonini beradi.

Tarbiyasi og'ir o'smirlar ish olib borishda pedagog quyidagi parametrlarni inobatga olishi lozim: guruh hajmi, ularning yosh va ijtimoiy tarkibi, muomala qilish joylari va vaqti, guruh faoliyatining mazmuni va yo'nalishi.

Ijtimoiy pedagog o'smirlar guruhining ijtimoiy tarkibini bilish ham muhim.

Ijtimoiy tarkibi turli bo'lgan o'smirlar guruhlarida o'zaro axborot almashuv va muomala qilish qiziqarli bo'ladi. Biroq bu guruhlarda hayot haqida yolg'on tasavvurlarga ega ma'lumotlar ham tarqatilishi mumkin. Tarbiyachining vazifasi:

1. Guruhdagi muomalaning mazmunini bilish;
 2. Tarbiyaviylar ta'sirni to'g'ri tashkil qilib, ma'lumotni to'g'ri tomonga yo'naltirish.
- Guruhlarining o'rnatilishi va tahlil qilinishi lozim bo'lgan

mashg'ulotlarini ikki turga ajratsak bo'ladi – vaqt bo'yicha – doimiy va nodoimiy, yo'nalishi bo'yicha – ijobiy (mehnat, sport, san'at bilan mashg'ul bo'lish) va salbiy (chekish, alkogol mahsulotlarini iste'mol qilish, qimor o'ynash).

Tarbiyasi og'ir o'smir guruhlari bilan ijtimoiy pedagogik ish olib borishning uslublari va texnologiyalari quyidag muvaffaqiyatli amal oshib, uning asosida:

Maktab yordamida:

- Maktab va maktabdan tashqari o'smirlar jamoasi yordamida tarbiyaviy ta'sir(seksiya, klub, to'garaklar);
- Intizomli a'lochi o'quvchilarning pedagogik qarovsiz sinfdoshlariga ta'sir. Bu yo'nalish bir-biri bilan do'stlashish xohishi, o'zaro muomalaga talab bo'lganda juda muvaffaqiyatli amalga oshib, uning asosida qiziqishlari umumiyliги yotadi.

Bu yo'nalishning amalga oshirishning muvaffaqiyati ko'p borada o'qituvchi, sinf rahbarining mohir rahbarligiga bog'liq.

- Sinf jamoasining pedagogik qarovsiz o'smirlarga ta'siri. Bunaqa birgalikdagi faoliyatni talab qiladi. Sinfdagi jamoaviy ishlarga jalb qilingan pedagogik qarovsiz bolalar nafaqat o'zlari uchun balki jamoa uchun ham mehnat qilayotganlarini va ularning ishtirokiga ko'p narsa bog'liqligini anglab yetishadi. Bunaqa faoliyatlarda og'aynichilik aloqalari vujudga keladi, boshqalarga nisbatan to'g'ri munosabat shakllanadi, yuklatilgan vazifa uchun ma'suliyat hissi ortadi;
- Pedagogik qarovsiz bolalarga tarbiyaviy ta'sirning ko'rib chiqilgan yo'nalishlari mikro tuman tarbiyaviy ishida maktab jamoasi bilan birgalikda va bir vaqtning o'zida amalga oshiriladi;

O'smirni qayta tarbiya va o'z-o'zini tarbiyalash jarayoni bir necha bosqichdan iborat:

1. Tarbiyalanuvchini o'rganib chiqish;
2. O'smirning yurish-turishini o'zgartirish uchun uni ruhiy tayyorlash kerak;
3. Ijobiy axloqiy xislatlarni to'plash;
4. Inqirozdan chiqish, o'z-o'zini tarbiyalashga o'tish.

Shuni inobatga olish kerakki, bu jarayonga tarbiyachidan tashqari o'smir mansub bo'lgan tarbiyalanuvchilar jamoasi ham qo'shiladi. Bunda tarbiyachi kordinator vazifasini bajarib, jamoani o'z o'rtoqlarini qayta tarbiyalashga yo'naltiriladi. O'smirlar bilan reabilitasion markazda ishliytgan ijtimoiy pedagog metodlardan biridan foydalanib tarbiyalanuvchi oldida idealga o'xshash naqsadini qo'yadi. Bu axloqiy komil inson o'smirning ijobiy yurish-turishning shakllanishiga yordam beradi.

XULOSA

Insoniyat mavjudligining muhim shartlaridan biri - bola tarbiyasi hisoblanganligi bois, u dunyoga kelmasdanoq tarbiyaviy tadbirlar boshlab

yuboriladi. Bugungi kun psixologik-pedagogik tajribalar “tarbiyasi og’ir” bolalarga yordam ko’rsatish uchun quyidagi tartibda ish tutishni taqazo etmoqda:

1. Ishni differensial va individual tashkil etish: Bunda bolalarning tarbiyaviy-profilaktik jarayonda yosh va jinsiga qarab differensial hamda ularni har birini insivdual xususiyatlariga qarab ishni rejalashtirish. Yordam faoliyatida xilma-xillikni ta’minlash, ya’ni vaziyat, shart-sharoitga qarab usullar, munosabat o’rnatish.

2. Mintaqaviy xususiyatlarni hisobga olish: “Tarbiyasi og’ir” bolalar bilan tarbiyaviyprofilaktik tadbirlarni o’tkazish jarayonida ularni ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy vaziyatlarga tayanib, u tashkil etilayotgan mintaqaning xususiyatlarini hisobga olish lozim. Albatta, yuqorida sanab o’tilgan talablar umumiydir, ammo “tarbiyasi og’ir” bolalar bilan ishlayotgan vaqtda ularga psixologik-pedagogik yordam ko’rsatish uchun bir qator uslub va amallardan foydalanishni bilish lozim. Tarbiyada ta’sir ko’rsatish usullariga ya’ni taqdirlash va jazolash yo’llariga alohida e’tibor beriladi. “Tarbiyasi og’ir” bolalar bilan ishlash jarayonida ham pedagogtarbiyachilar ulardan samarali foydalanishlariga to’g’ri keladi. Taqdirlash bola xatti-harakatlarida ijobiy sifatlarni tarkib topishi va mustahkamlanishi uchun, jazolash esa ixtiyor etilmaydigan salbiy xususiyatlarni oldini olish va ulardan ogoh etish maqsadida foydalaniladi. Jazolash adolatli va bolaning shaxsini kamsitmagan holda samarali tashkil etilishi zarur. Tarbiyaviy vositalar orasida tarbiya amallari borki, ularni samarali qo’llash ijobiy natijalarga olib keladi. Xulosa sifatida aytish mumkinki, “Yomon bolalar bo’lmaydi, balki ma’suliyatsiz va loqayd kattalar bo’ladi...”

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. -T.: O'zbekiston, 1997.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T-2008.
3. Mirziyoev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak”. 2017 y, 104 bet, O'zbekiston matbuot va axborot agentligining —O'zbekiston nashriyot matbaa ijodiy uyi.